

ИЗ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

ГЕОРГИ ДИМОВ

ВАЖНА СЪПКА КЪМ ОПОЗНАВАНЕ И ИЗУЧАВАНЕ НА ЛИТЕРАТУРНОТО НИ НАСЛЕДСТВО

Повишеният интерес към културното ни наследство изисква да се пристъпва към него критически, с любов и разбиране, с научна осведоменост и гражданска отговорност. От едно сериозно издание съвременният ни читател трябва да научи кога, при какви конкретно-исторически условия е написана творбата, какви са били субективно-творческите подбуди на писателя, как да се разбират някои своеобразия от идеологически и естетически характер. Необходимостта от критически апарат се налага особено при произведения, чийто автори са изминали сложен, противоречив идейно-творчески път.

Предприетото пълно критично издание на съчиненията на Иван Вазов е сериозен опит да се поднесе творчеството на големия български класик в такава форма, че да отговаря на изискванията на хора с различни интереси и да бъде на равнището на сегашното развитие на литературната ни и археографска наука.

Досегашните няколко издания на Вазовите съчинения, макар да претендират за пълнота, не включват редица произведения на народния поет. Идеята за събиране на всички произведения на Иван Вазов, подета още приживе на поета, през 1911 г., от книгоиздателство Ал. Паскалев, се осъществява едва сега, след близо половин век.¹ Освен произведенията, печатани навремето в отделни сборки, вестници и списания, но невключени по-късно в събрани съчинения, тук са поместени и творби на Вазов, останали в ръкопис. За първи път виждат свят стихо-

творенията: „Не, корони ази не възпявам“, „Прав си ти, поете“, „Не ме разбират“, „Идеален сън“, „Видение“, „При въбела“, „В града“ и други. Предвижда се в последните токове да бъдат поместени непечатани статии и писма на поета. Редакторите са сметнали за целесъобразно да изпуснат само отделни шовинистични стихове, към някои от които сам поетът по-късно има отрицателно отношение.

Както е посочено в общите бележки към първия том, за основа на новото издание е послужило изданието от 1921-1922 г. — редактирано от самия Вазов. Това означава, че Вазовите произведения се поднасят на читателя в онази форма, която е приел писателят, и че допуснатите предишни редакторски или издателски текстологични промени и извращения са отстранени. Този подход е безспорно най-приемливият. Но все пак трябва да се види доколко последният текст, установен от автора, не е бил наложен от цензурни и други съображения. Въпросът, кой текст и редакция изразяват най-пълно замисъла на автора, е сложен и той трябва да се решава след конкретни проучвания.

В съгласие със съвременната практика всичко излязло от перото на Вазов е обнародвано на неговия език, но на съвременен правопис. Новото издание е снабдено с уводни статии за отделните литературни жанрове на Вазовото творчество, а така също и с обширни биографски, историко-литературни, текстологични бележки, които хвърлят светлина върху редица въпроси, дават възможност да се разбере по-добре художественото богатство, оставено от Вазов, да се открие ярко идейният свят и творческият процес на народния поет.

¹ Ив. Вазов, Събрани съчинения, т. т. 1—8. Редакционна колегия: Петър Динев, Пантелей Зарев, Георги Константинов, Емил Стефанов, Георги Цанев, Изд. на „Български писател“.

Би било, разбира се, несравнимо по-добре, ако изданието се предхождаше от един обстоен очерк за целокупното творчество на народния поет. Такъв очерк би дал възможност на читателя да се запознае цялостно с огромното и разнообразно творчество на Вазов, с изминатия от него творчески път и с жизнената му съдба.

Първият том започва с обемист предговор от проф. Г. Цанев за лириката на народния поет.

Студията на Г. Цанев се налага преди всичко с ясното и конкретно поставяне на проблемите, с правилните историко-литературни принципи, върху които е построена. В нея са превъзможнати някои вулгаризаторски схващания при оценката на Вазовото наследство.

Като се опира бегло на семейната и обществената среда, в която поетът е израсъл, Г. Цанев подчертава, че макар да произхожда от търговско семейство, „под въздействието на редица обективни фактори, Вазов надраства духовните рамки на своята класа и става изразител на народните тежнениа“. За да си изработи демократичен мироглед и реалистично-поетическо виждане, наред с домашната литературна традиция, влияние върху поета оказва и запознаването му с класическата руска литература. Тук е отбелязано и благотворното въздействие на някои френски прогресивни писатели — факт, признаван и от самия поет, но премълчаван от някои. Въз основа на идейно-естетическите ценности на лиричните творби на Вазов, имайки предвид и редицата литературно-критически съждения на поета, изследвачът прави изводи за народностния характер на Вазовото творчество, за неговата огромна идейно-възпитателна сила и значение.

Г. Цанев не разглежда обективистично и с еднакво внимание всичко излязло от перото на поета, а акцентува върху онези творби, чиито идейно-естетически богатства са изиграли и играят важна роля за патриотичното и демократично възпитание на българския народ. С основание се анализират произведенията с възрожденска тематика, исторически правдиво се обясняват творбите, посветени на Русия, стиховете, насочени срещу империалистическите домогвания на западните капиталистически правителства. Отделено е значително място на произведенията, разголващи обществената корупция и упадък сред буржоазното общество в следосвобожденска България.

С оглед на задачите на един такъв предговор, смятаме за неоправдано да се изтъква на няколко места неправилното отношение, което е имал Вазов към социа-

листическото движение у нас (стр. 10, 44, 49). В такъв кратък очерк самият факт би могъл да се спомене, но като се наблегне на другата страна на въпроса — а именно, че тези мирогледни недостатъци не са се оказали фатални за реалистичното виждане на поета, за прогресивно-демократичната насоченост на цялото му творчество. Неуместна е, според нас, следната мисъл: „В стихове и проза той се бореше против тях“, т. е. против социалистите. (стр. 44). Още повече, че само няколко реда по-долу авторът пише, че важни са не субективните схващания на Вазов по отделни политически въпроси, „а отразеното обективно съдържание от живота в неговото творчество, не възгледите, а художествените картини и образи в поезията на Вазов“. Известно е, че Вазовата критика, отправена срещу някои пороци на буржоазното общество, не изхожда от социалистически позиции, а от народностни, хуманитарно-демократични позиции и въпреки това е изиграла огромна положителна роля. Поради това именно неточно е да се пише, че толкова популярното стихотворение „Елате ни вижте“ било израз само на „социален сантиментализъм, който не довежда до никакви резултати“ (стр. 43). У Вазов наистина „липсва идеята за борба против социалното неравенство, против буржоазния строй“, но с цялото си критико-реалистично творчество той подкопава основите на този строй. Както се загатва и в по-нататъшното изложение на автора, именно тук се крие силата и своеобразието на всички писатели-критически реалисти. Основните идеи на Вазовото творчество за национална свобода и социална справедливост, за добро, за любов към човека и родината, за труд и чест, за прогрес и хуманност са несъвместими с буржоазния строй и тяхното възпяване обективно води към мобилизиране на масите за борба срещу този строй.

С основание Г. Цанев се е спрял по-обстойно на стихотворенията на Вазов с военна тематика — толкова неправилно тълкувани и тенденциозно използвани от буржоазията в миналото. Самите признания на поета доказват, че дори и когато в някои моменти е възпявал Първата световна война, той искрено е вярвал, че с това служи на отечеството си, което ще рече, че никога съзнателно не е заблуждавал народа. Мисълта на Г. Цанев, че основните недостатъци в лириката на Вазов били във връзка със силното чувство и патоса на поета, би трябвало да се доуточни. Нуждае се от корекция и гледището, че за пръв път в лириката на Вазов се срещало изобличение на западно-европейския капитализъм. Известно е, че още Раковски използва този мотив.

Очеркът на Г. Цанев „Лириката на Вазов“ дава вярна характеристика на един голям дял от наследството на народния поет. Макар и в твърде сбита форма, засегнати са множество въпроси от идейно-тематично, художествено и стилно естество. Би могло да се засегнат и някои по-специални въпроси, които повдигат включените нови Вазови творби, изнесените отделни редакции, поправки, добавки и т. н. Те подсказват за интересни, неосветлени досега страни от идейно-естетическия свят и творческите похвати на големия поет.

В четвъртия том е поместен предговор от проф. П. Динеков за поемите на поета. С основание тук се изтъква, че новата епоха, след отхвърляне на националното иго, поставя пред Вазов нови обществени задачи, нови идейно-художествени проблеми, които е следвало да намерят въплъщение в нови литературни жанрове и образи, да бъдат изразени с нови художествени средства. Подтиците у Вазов към по-широки епически платна не са могли да не бъдат подсказани и от националната ни литературна традиция. Но Вазов обогатява този жанр с нови теми, с нови форми и „очертава по тоя начин пътя за развитието на поемата в нашата нова литература.“ Разгръщането на тази правдива мисъл би позволило да се види значението на Вазов за развитието на този литературен жанр.

Авторът на предговора се спира хронологически на всяка поема поотделно, като засяга само някои по-общии въпроси от тематично и художествено-композиционно естество. Повече място е отделено на поемата „Грамада“, чието очарование се обуславя от отношението на поета към действителността, от нравствения патос, който блика, от майсторството, с което Вазов разказва. Макар че не се съгласява с високата оценка на поета за поемата „В царството на самодивите“ Динеков признава, че тази лирико-фантастична поема „представя интересна поетическа творба, написана с истинско лирическо вълнение и вдъхновение. Чрез нирването в народната фантастика и в миналото поетът е потърсил освобождение от личните си страдания и огорчения, които са били на път да помрачат и убият неговата песен, неговия творчески порив.“ На места са подхвърлени интересни мисли, които вероятно поради ограничения обем на предговора не са развити и аргументирани.

Несъмнено предговорът на П. Динеков, макар да не изчерпва всички въпроси, които повдигат поемите на Вазов, ще помогне на онези, които искат да бъдат въведени в големите художествени ценности от този дял на наследството на народния поет.

Макар че повестите на Вазов са публикувани в том пети, очеркът за този литературен жанр е поместен в том шести на изданието. Предговорът на П. Зарев, онадсловен „Бележит майстор на повестта и разказа“ е написан с дълбоко вникване. Посочват се онези идейни богатства и художествени качества, които издигат Вазов до най-високите върхове на българската белетристика. Като набелязва основните моменти от развитието на белетристичния жанр у нас, авторът подчертава, че Вазов, подемайки традиционната линия, се явява „донякъде и реформатор“, „прави решителна крачка напред с вникването си в човека-характер, чувства, преживявания“. От повестите и разказите на Вазов лъха онази типична обществена и битова атмосфера, която е характерна за малката провинция в навечерието на Освобождението и в първите десетилетия на следосвобожденска България. Фактът, че Вазов още с първите си стъпки в областта на белетристиката внася нещо ново, не дава основание да се твърди, че в първите му творби „не личи влиянието на традицията“ (стр. 9).

Ценна страна в предговора на П. Зарев е, че авторът не се увлича да предава съдържанието на повестите и разказите, а чрез съответен анализ на образите, картините и похватите се стреми да обрисова физиономията на писателя като белетрист.

Особено интересна и задълбочена е характеристиката на повестта „Немили-недраги“. Успоредно с посочване на идейните богатства на повестта авторът характеризира и белетристичните похвати на Вазов. Възвишената патриотична и революционна идейност на повестта се обуславя не само от героичното време, но се подхранва и от преките автори наблюдения, от отношението му към жизнения материал, от широкото разкриване душата на човека. Независимо от допуснатата претрупаност на изложението, характеристиката на повестта „Немили-недраги“ е една от най-сполучливите в досегашната ни литература върху Вазов. С напраения анализ П. Зарев посочва как големият художник, наред с героичните и величави образи от „Под игото“, „Епопея на забравените“, „Немили-недраги“, умее да извае образи и на такива герои като Иванчо Йотата, Минчо Бейзадето, Иван Селямсъзът, Хаджи Ахил, Митрофан и Дормидолски — станали нарицателни имена в литературата ни. Мисълта обаче на автора, че Вазов „пръв разбира критическата сила на „поезията на пошлостта“, едва ли може да се приеме. Известно е, че още в предосвобожденската литература, особено в творчеството на Каравелов, във фей-

летоните на Ботев със средствата на художественото слово се иронизират и жигосват хората без по-високи идеали.

В предговора се изнася или загатва всичко онова, което прави от разказите на Вазов патриотично-действени, художествено-вълнуващи творби, от които лъха един своеобразен, типично наш национален дух. Действително „Вазов е патриот не само когато рисува миналото, а и когато с увлечение открива героите на епохата, настъпила след Освобождението. Макар че сюжетите за разказите и повестите са черпени предимно от провинциалния градец, струва ни се неточно да се каже, че Вазов „е създател на градската белетристика“ (стр. 49). Корените на критическия реализъм — разцъфтял с пълна сила през 90-те години, водят към предосвобожденската ни литература, особено в творчеството на Каравелов.

Чрез анализа, който П. Зарев прави на повестите и разказите, се очертава образът на Вазов като белетрист, изпъкват онези богатства, които ни карат да страдаме, да се радваме и вълнуваме като българи, „като че някаква песен-приказка идва от далече, люлее ни и ни увлича с правдата си, вечна като земята ни“ — с патриотичната гордост завършва свежо написания си очерк П. Зарев.

Обяснителните бележки в края на всеки том засягат в най-общи линии следните въпроси: къде е печатано първоначално даденото произведение, разликите между отделните редакции; дават се по-обширни и по-кратки сведения за имена, названия, събития, непознати думи и т. н. В бележките са включени и авторовите предговори към отделните сборки, някои от които са били изпуснати в по-късните издания. Тези предговори улесняват значително читателя да разбере различни страни от наследството на Вазов. Но те са особено ценни за литературния историк, който в тези лични признания, обяснения, бележки на поета открива генезиса на една или друга стихосбирка или на отделна творба, разбира онези обществени и индивидуални предпоставки, които са наложили публикуването в една или друга форма на готовите произведения, научава за съмненията и тревогите на автора относно естетическата значимост и общественото оправдание на творбите. Колко много ще научи читателят и изследвачът от по-дългите или по-кратки бележки, с които авторът е снабдявал многобройните си сборки и сборници! Буди обаче недоумение фактът, защо предговорът към „Легенди при Царевец“ е поместен в началото на самата стихосбирка, докато другите предговори се дават накрая при бележките. Би било добре, ако редакто-

рите бяха взели отношение към някои мисли, изказани в тези предговори, както това е направено спрямо някои Вазови изказвания по повод на отделни сборки или стихове.

Обстойните и разнообразни сведения, дадени в обяснителните бележки, очевидно улесняват читателя. Една част от тях обаче ще интересуват и специалиста-изследвач, както и съвременните писатели и поети. Изнасянето на всички редакции, преработки, поправки, които Вазов е правил непрекъснато на произведенията си, са безспорна заслуга на редакторите. Тези материали разкриват интересни страни от творческата лаборатория на големия народен поет. Да се узнае поводът, по който е възникнала дадена творба, отношението, което е имал авторът към нея, да се види как той е преработвал своите стихове, в каква насока са били поправките, кога и при какви обстоятелства е прередактирал стиховете си — е крайно интересно и за литературния историк и критик, и за теоретика и за психолога на творческия процес, за всеки един, който иска да надзърне в сложния вътрешен свят на големия творец.

С тези свои черти новото издание на Вазовите съчинения надхвърля обсега, рамките и значението на едно обикновено издание на писател от миналото. Редакторите са погледнали сериозно на поставената си задача и ни предлагат едно издание, което въпреки отделни недостатъци, за дълго време ще запълня една голяма празнина в литературата ни — пълно академично издание на най-големия български класик.

Трябва обаче да се изтъкне, че въпреки внушителните по размер бележки, по-голямата част от тях нямат характер на истински научен коментар. Очевидно редакторите не са си поставили за цел да осветлят онези места и моменти, които подсказват за интересни страни на Вазовото творчество, макар че характерът на материала, включен в бележките, дава възможност за изпълнението на такива задачи. Още повече, че най-голямо място заемат текстологичните промени, които е правил авторът в различните издания или пък върху останалите в ръкопис произведения.

Данните за онази част от бележките, които разкриват конкретния повод за създаване на дадено произведение или отношението на автора към него, са черпени главно от книгата на Ив. Д. Шишманов — „Иван Вазов, спомени и документи“. Този Шишманов труд, макар и останал недовършен, съдържа такъв разнообразен и богат материал, че се използва най-широко от всеки, който се занимава с един или друг въпрос от Вазовото на-

следство. В случая обаче биха могли да бъдат подирени и други източници — главно от кореспонденцията на писателя с многоборойните негови читатели, както и от спомените на негови съвременници. В някои бележки се дават сведения за отношението на автора към собствените му произведения. Би било интересно покрай тях да се даде и сведения за отношението на читателите към тези произведения или пък мнението на тогавашната критика, още повече, че на някои места се прави опит в тази насока. В архива на Шишманов се намират писма на хора от най-различни среди, откъдето може да се долови мнението им за едно или друго Вазово произведение.

Редакторите са дали пояснителни бележки за почти всички имена на лица, събития, на исторически и географски названия, на чужди думи и термини. Сведенията, почерпени от различните енциклопедии и справочници, макар и непълни, ще послужат на читателите, особено на тези с по-ограничени познания. Би трябвало обаче при съставянето на такъв род бележки да се следват определени принципи. Две са възможностите в такива случаи: в бележките или да се изнасят само фактически сведения, без да се прави оценка, или наред с фактическите данни бележката да има и оценъчен характер. Безспорно е, че вторият начин, макар и по-труден, е за предпочитане във всяко отношение, особено за издание, насочено и към масовия читател. В настоящото издание на Вазовите съчинения редакторите твърде рядко вземат отношение към изнесените историко-литературни, биографски и библиографски сведения.

Като се има предвид, че редакторите са наши изтъкнати литературоведи, би следвало да се очаква по-творческо отношение към някои изнесени факти. А ето например в т. VII, стр. 315 в специална бележка се казва, че „от 1894 г. Кръстев се държи враждебно към Вазов“, без дори и да се загатва за причините на тази вражда, толкова характерна за литературния ни живот от това време. Не се коментира и изнесеното признание на Вазов пред Шишманов, че вследствие на предупрежденията от страна на полицията по повод излизането на разказа „Тъмен герой“ писателят престанал да пише „тенденциозни повести“ (т. VIII, 313). Такива случаи могат да бъдат посочени немалко. Докато за други факти, нямащи особено значение за разбиране на Вазовото творчество, е отделено значително място, то редица важни историко-литературни факти се отминават без разяснения, а очевидно е какво огромно научно и идейно-възпитателно значение могат да

имат разяснения от този род. От друга страна, бележките, които се дават за имена, особено на писатели и общественици, би трябвало да съдържат и сведения за повода, по който е било споменато даденото име от Вазов, отношението на поета към него. Това би било наистина новото, защото известните биографски и библиографски данни могат да се намерят и в други спарвочници.

Съставянето на бележките към отделните томове от различни лица е довело и до редица други непоследователности, повторения, несъразмерности. Много имена са обяснени по няколко пъти, без винаги обясненията да се схождат. Ще посочим само няколко случая: за Хомяков например в том I, стр. 643 се казва, че е „един от представителите на реакционното славянофилство“, а в том V, стр. 338 е казано за него само, че е „руски писател-славянофил“. Подобно е положението и за Ян Хус — за когото са дадени биографски данни на три места. В т. II, стр. 487 за Мюсе е казано, че е „един от най-големите френски поети-романтици“, а в том VIII, стр. 321 е дадено определението — „френски поет, изпитал влиянието на романтизма“. Според бележката, дадена в том VI, стр. 416 Драган Цанков е „български буржоазен политически деец“, а в том VIII, стр. 308 за същото лице е казано „бележит български деец преди Освобождението“. Определенията „велик“, „бележит“, „голям“, „гениален“, „знаменит“ и т. н. винаги са съобразени с истинското значение на лицето. За едни западноевропейски общественици се казва, че са „реакционни“ или „буржоазни“, а за други — провеждали същата политика, такова определение не се дава. Твърде несъразмерни са бележките за някои имена. За Митхад паша например се говори с излишни подробности на цели 7 реда (т. I, стр. 624), за руския цар Александър II — на цели 19 реда (том II, стр. 493), без това да се налага от контекста. За град Прага се говори на 7 реда, а непосредствено до него за Сарагоса се казва „град в Испания“ (том I, стр. 673). За едни писатели се дават пълните имена и по-главните им произведения, други са означени само с фамилното име, без да се упомене нито едно тяхно произведение. Примери за такива и други непоследователности и непълноти могат да се посочат не на едно място. (Смятаме за излишно да повтаряме примерите, изнесени вече в рецензията на Ст. Илчев — Някои неточности в пояснителните бележки към Вазовите съчинения, сп. „Български език“, 1956 г. кн. 2 стр. 201, както и на онези пропуски, за които се говори в рецензията на В. Вълчев — За пълноценно критично издание на Вазо-

вите съчинения, сп. „Ново време“, 1956 г., кн. 8, стр. 84 и т. н.).

Ако бяха избегнати излишните подробности и повторения, обемът на бележките щеше да бъде значително намален. За сметка на това биха могли да бъдат коментирани някои по-важни моменти и тогава възражението, че ще нарасне обемът на бележките, не би имало основание. От друга страна, ако бележките бяха групирани по техния характер и томовете бяха снабдени със съответни показалци, щеше твърде много да се улесни и използването им.

Преценявайки всички положителни качества и нови страни, които съдържа предприетото 20-томно издание на Вазовите съчинения, би следвало да се изтъкне, че то е несъмнен принос за изучаване на творчеството на народния поет, радостно явление в литературния ни живот. В това издание и читатели, и изследвачи, и писатели ще намерят събрани не само творбите на Вазов в стихове и проза, публицистични статии, писма, бележки и други, но също така богат и разнообразен материал във връзка с творчеството и живота на поета. Бележките,

в които се изнасят различните редакции, поправки, варианти и др. са особено интересни и поучителни за днешните наши писатели. Какво високо съзнание за гражданска отговорност, какво чувство за естетическа значимост е имал народният поет! Макар и надарен с такъв голям талант поетът подлага на сериозно обмисляне, на дълга преработка всичко онова, което е искал да завещае на поколенията, като свое художествено виждане, като откровение на сърцето и размисъл на ума.

Въпреки че към новото издание на Вазовите съчинения могат да бъдат направени едни или други критически бележки, като почин и цялостно изпълнение то заслужава нашата положителна оценка. То е важна стъпка в развитието на вазоведението, принос за опознаване и изучаване на националното ни литературно наследство. Време е да бъдат предприети пълни критични издания и на другите наши писатели — на практика да покажем нашето ново, социалистическо отношение към националните ни художествени богатства.

ИВАНКА БОЯДЖИЕВА

ПЬЕСА ЗА ЛЮБОВТА И ЧЕСТТА¹

Още в първата си пиеса Камен Зидаров показва особеностите на своето драматично дарование — ярки образи, които носят атмосферата на времето, вълнуващи конфликти и национален колорит. Но в „Царска милост“ стремителната драматична линия се пречупва от известна разтегнатост и повествователност, от известно нарушаване на драматичното единство.

Новото и радостното, с което пиесата „За честта на пагона“, се различава от „Царска милост“ е по-ясно изразената конфликтност, непрекъснато усилващото се драматично напрежение и същевременно по-голямата ѝ композиционна стройност. Цялата постройка на „За честта на пагона“ е по-съвършена, което показва, че драматургическото майсторство на Камен Зидаров е укрепнало.

В центъра на пиесата драматургът е поставил дълбок психологически конфликт. Със средствата на драмата, чрез силни драматични ситуации Зидаров се е опитал да разгърне сложната душевна драма на

един човек, у когото се борят силите на любовта със силите на дълга и честта. Голямо постижение за автора е фактът, че той изнася на преден план в пиесата психологическите противоречия, личната драма на човека. Сблъскването на любовта с дълга, противоречието между мечтата за лично щастие и обществените задължения са стара тема в драматургията. Камен Зидаров е разрешил този вечен проблем по нов, оригинален начин, по комунистически.

Мястото на действието в пиесата „За честта на пагона“ е град Търново през 1919 година.

За изходен пункт служи едно сблъскване на народа под ръководството на партията с войската и полицията. Подобни събития са ставали тогава на много места.

Под влиянието на Октомврийската революция България е залята от силна революционна вълна. Партията е обявила страната в революционна криза. Цялото това революционно напрежение, породено от социалните и политически противоречия на епохата, е отразено страстно и правдиво в пиесата. Личи дълбокото познаване на

¹ К. Зидаров, „За честта на пагона“ — драма, печатана в сп. „Театър“, кн. 6/1956 г.